

Manuskriptudkast, 25. maj 2007

Vær venlig ikke at citere fra denne tekst.

Borgervæbningerne organiseres fra nedan 1801-1807

Patriotismen i foråret 1801

Reskriptet 17. februar 1801 greb stemningen i luften. I flere byer var man på forkant med udviklingen og var godt i gang med at oprette sine egne borgervæbninger eller gik straks i gang. Det er kendt stof, at studenternes korps (Kronprinsens, senere Kongens Livkorps) i 1801 hurtigt skal have sikret sig 1.100 unge som ældre akademikere. Uniformen blev ved enkelte lejligheder båret af hertugen af Augustenborg som Universitetets patron, ligesom nogle af hovedstadens damer skal være set i det blå antræk med rund hat og hvid kokarde. Da korpset blev indstillet midlertidigt i 1801, så man stadig fx Rahbek bære uniformen ved højtidelige lejligheder.¹

Dette afsnit skal imidlertid i højere grad handle om provinskøbstæderne. Heller ikke her var der langt fra kongens tanke til borgernes handling. Reskriptet blev fremlagt på rådstuemøder landet over, og at dømme ud fra de omtaler, der findes i den trykte litteratur og fra en håndfuld rådstueprotokoller, blev sagen mødt med begejstring. I Kolding var borgerne besjælet af ”Tjenesteiver og sand Følelse af Ære” og besad ønsket om ”at gøre sig Haab om Rigerne elskte Prins’ høje Bifald”.² I Korsør omtalte man på et rådstuemøde 13. marts, at selv den fattigste håndværker dagligt lod sig undervise i eksercitsen. I løbet af få dage var købstæderne i færd med at leve op til forordningens krav. Mest travlt havde kystbyerne. Der var ikke altid tid til at følge den slagne vej, og som lokale variationer over Frederik 6.s ord om, at formalitet og helvede** De lokale håndværkere fik travlt: Kobbersmedene støbte kugler, sadel-

¹ Werlauff 1875, 304-309.

² Eliassen 1910, 397.

magerne lavede patrontasker og bandolerer, skrædderne syede officersuniformer. Faner blev indviet ved festlige arrangementer.

Nogle steder blev etableringen af borgervæbningen taget op af byens øvrighed, mens det andre steder var de eligerede borgere, der bekymrede over de økonomiske udsigter ønskede at gøre brug af deres ret til at høre det forsamlede borgerskabs holdning til økonomiske spørgsmål. Det var for eksempel tilfældet i Korsør, hvor viljen til at forsvare byen og fædrelandet dagligt blev ført ud i livet af selv de fattigste håndværkere, der lod sig undervise i eksercits; men selv nok så god vilje kunne ikke skjule, at udredningen af armaturet ville fravryste dem ”den sidste Pjalt, hvorpaa de hviler deres trætte Lemmer fra Dagens Byrde”. Men den altid hårde hund, amtmand Stemann, pålagde alligevel byen at betale de 200 rigsdaler, der var tale om.³

Vi skal vende tilbage til de praktiske vanskeligheder, købstæderne stod over i udførelsen af deres patriotiske pligter, men der skal her nævnes et eksempel på, at patriotismen heller ikke i denne tidlige fase var ubegrænset og udelt.

I Ebeltoft blev borgerne således indkaldt til en rådstueforsamling 19. marts for at drøfte de kongelige befalinger.⁴ De var blevet overbragt byen med ekspresrytter fra stiftamtmanden i Århus dagen forinden. I denne by lagde man altså op til, at sagen skulle drøftes med det samlede borgerskab – rådstueforsamlingernes funktion. Efter at have ”fortøvet” en halv time, måtte man gå i gang med mødet, uden at alle var mødt frem, dog var de eligerede borgere til stede. Der blev herefter forhandlet om oprettelsen af ”et borgerligt-Militær-Korps” på grundlag af fortegnelser over de 41 egentlige medlemmer af byens borgerskab og de 51 mænd, der i denne sammenhæng stod uden for dette i kraft af, at de ikke var embedsmænd eller havde borgerskab, eller fordi de var søfarende. Det første punkt, borgerne måtte tage på sig, var at udpege hvem af ikke-borgerne, der ikke sættes i byens 2. afdeling. Man fandt frem til 23 personer – ”alle disse Personer kunne vel ikke kaldes virkelig duelige, men de ere de dueiligste i den Classe”, og faktisk var der ikke en eneste duelig mand i byen efter borgerskabets bedste vurdering, hvormed de tænkte på, om man var øvet i våbenbrug. Det skulle da lige være byens konsumtionsbetjent, der havde været soldat. Det er interessant nok, men mere

³ la Cour 1926, 312.

⁴ Dröhse 1907, 76-80.

opsigtsvækkende er det, at borgerne selv blev spurgt, om de ville stå i 2. afdeling, var der ingen, der ville. Tanken var vel ellers, at det havde været godt med borgere i den slette forsamling! Det må i så fald have været i kraft af deres personlige pondus og ikke deres kampkraft, ”thi her i Byen er fast ingen, som befatter sig med at skyde”.

Borgerne kunne nok fordele officersposterne mellem sig, og de øverste poster gik til ledende købmænd, mens ”Kommandeerskiersandten (!)” blev en bager, og de to korporaler i hhv. 1. og 2. afdeling blev endnu en bager og en skrædder. Der var ikke grundlag for at udpege særlige officerer for 2. afdeling, og snedker Søren Feldballe tilbød sig som tambur uden at kræve anden uniform end den kokarde, de menige i 1. afdeling skulle bære. Men med eksercermesterposten kom man til kort, hvis da ikke konsumtionsbetjenten kunne få Generaltoldkammerets tilladelse til oplære indbyggerne ”i den simple Maneuvre”. På det næste møde, 28. april, kunne det gøres op, at otte borgere kunne stille med et gevær, og det måtte så udgøre arsenalet, for derudover ville og kunne borgerne kun påtage sig at anskaffe sig sabler og kokarder. Fra 2. afdeling mødte kun fem medlemmer frem, og ingen af dem havde det mindste våben. Herefter blev det lagt i byfogedens hænder at forsøge at få våben stillet til rådighed fra de øvre myndigheder.

Ebeltoft var en fattig by med et lille borgerskab, og der var ingen opbakning til sagen fra ikke-borgerne. Forskellen er slående, når der sammenlignes med Aalborg, der som bekendt året forinden havde gjort sig tanker om en “bevæbnet korporation”. 14. marts skrev magistraten til stiftamtmanden, at den sammen med de eligerede borgere og hele det øvrige borgerskab havde holdt rådstuemøde for at fremme oprettelsen og organiseringen af et borgerligt militært korps.⁵ Mand for mand blev borgerne kaldt frem efter de udarbejdede lister, inden alle de forsamlede skred til afstemning om officererne og tro mod byens økonomiske og sociale elite fortrinsvis valgte en række fremtrædende købmænd til de højeste poster. Reaktionen fra byens ikke-borgere udeblev ikke, men den var stik modsat af, hvad skete i Ebeltoft. I et brev 19. marts meddelte byens håndværkersvende stiftamtmanden resultatet af deres overvejelser. De henviste til resolutionen af 11. februar og gentog – som for at vise, at de havde forstået den – dens passus om, at 2. afdelings opgave var at bidrage til at afværge fjendtlige overfald – og fortsatte:

⁵ Fremlagt i LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22.

[...] så har vi håndværkssvende – alle unge, raske, danske karle, brændende af iver, kærlighed og troskab for vor konge og vort fædreland og redebonne, som pligtige, til i nødsfald at vove liv og blod for sammen – indbyrdes frivilligt besluttet og vedtaget, at udgøre et korps artillerister for at kunne gøre tjeneste i fornødne fald ved de til Aalborg bys forsvar anlagte og anliggende batterier, i fald dette vort tilbud nådigst bifaldes.⁶

De ville gerne have uniformer, men kunne ikke betale, og håbede så, at det det kunne vente lidt med det. De håbede også, at byen ville give dem våben, øvelse og undervisning. De var på det rene med, at korpset sikkert ville blive et hjælpekorps til borgerkompagnierne, og de acceptere derfor at stå under disses øverste chef, men de ville gerne have lov til at vælge to underofficerer efter eget forslag. Det sidste punkt viser deres ønske om at fungere som en særlig gruppe, men deres primære reference er tydeligvis en militær patriotisme. Den var de ikke ene om, og for eksempel nåede man i Århus inden udgangen af april at samle et frivilligt jægerkorps med over 60 jægere. Det bestod fortrinsvis af unge handelsfolk.⁷

I Faaborg var et frivilligt jægerkorps (Faaborg frivilligt oprettede Jægerkorps) også blevet oprettet i 1801 – muligvis endog før februarreskriptet – og i spidsen stod Peder Stokkemarck Fog, sønnen af byens sognepræst og nu med titel af løjtnant.⁸ I en indberetning til kancelliet 1803 oplyses, at det bestod af unge mennesker, mest håndværkersvende, hvoraf nogle altid var bortrejste. De betalte selv for korpset, mundering og udstyr. I løbet af kort tid blev de unge mænds frikorps imidlertid rendt over ende af byens samlede establishment, da byens tre førende købmænd, Simon Ploug, Simon Hempel og Christian Voigt tog på sig at benytte deres sociale og økonomiske position til at oprette og finansiere byens egentlige borgervæbning.

På et rådstuemøde 17. februar tog købmand Christian Voigt og byfogeden i forening i initiativ til, at borgerskabet valgte nogle mænd, der kunne ”gøre de fornødne indretninger ved forsvarsvæsenet i byen – samt anføre borgerne i tilfælde af at disse skulle øves eller ved fjendtligt indfald bruges til rigets værn”. Borgerskabet valgte da købmand Simon Ploug, sammen med en tredje betydningsfuld købmand, Poul Jacobsen, til kaptajner. De to kaptajner gik nu i gang med at organisere sig; de mente sig berettiget til hhv. 12 og 7 officerer

⁶ Underskrevet af skomager-, snedker-, bødker-, skrædder- og murersvendene. Fremlagt i LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22. Citater er let omskrevet.

⁷ Birkelund og Sejr 1941, 68f.

⁸ Det flg. er baseret på Fasmer Blomberg 1956 II, 98-103.

og gjorde udkast til uniformer og reglement, der blev indkaldt til to ugentlige øvelser, mens Simon Hempel påtog at skaffe fane, krudt, gehæng, bandoler og patrontasker, og senere gjorde Simon Ploug udlæg for 518 rigsdaler til armatur. Amtmanden og byfogeden modificerede senere korpset; bl.a. var der blevet optaget for mange kampuduelige borgere og for mange officerer. Borgervæbningen forstærkede hermed den økonomiske og sociale rangordning og gav den et formaliseret indhold. Selv om borgerskabet som helhed kunne fremføre deres holdninger på rådstuemøderne, er det vel et tegn på en almindelig accept af denne forlængelse af den sociale orden, at underofficererne fandt det helt ”billigt og rimeligt”, at der var slående forskel på deres uniformer og de to kaptajners.

I juni 1802 tog kronprinsen ud på en stor rundrejse. Han mønstrede hæren og adskillige borgervæbninger – i Odense, Fredericia, Kolding, Århus, Horsens, Aalborg, Randers og Rendsburg og muligvis også i de mange andre byer, han besøgte, inden han rejste over Fyn, Langeland og Sjælland hjem. Vel ankommet til København, blev han mødt af borgervæbningen og studenternes korpset, der havde bedt om lov til at ride kongen i møde og skænke ham hyldestsange og fryderåb.⁹

Konsolidering 1802-1804

Vi bevæger os nu ind i tid, hvorfra kildematerialet flyder rigeligt. Borgervæbningerne var en del af forsvaret, riget var i krig eller sat på krigsfod, og derfor blev borgervæbningerne fulgt nøje fra Danske Kancellis side. Det var deres militære værdi, der blev opregnet, deres mandtal, uniformer, våben og organisation.¹⁰ I 1803 og 1804 blev der indsamlet flere sæt af indberetninger. Kancelliskrivelse af 5. februar 1803 ønskede for eksempel indsendt tegninger, stofprøver og beskrivelser af uniformer og antallet af befalingsmænd. Disse tegninger blev siden lagt til grund for det utrykte manuskript, der nu findes i Dronningens Håndbibliotek og delvis blev udsendt i **. Det endelige resultat blev ofte bedre end forlægget, for – som amtmanden i Svendborg, Schumacher, skrev til kancelliet 16. april 1803 – tegningerne vidnede ikke just om kunstnerens fremskridt her i provinsen; i Skagen var der slet ingen tegner, så de ville helst have lov at slippe for at indsende en tegning.

⁹ Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben, bd. 1, København 1883, 293f.

¹⁰ I det følgende benyttes indberetninger fra købstæderne indsamlet via amterne. Der vil ikke blive henvist til de enkelte læg, idet indberetningerne ligger samlet og er nemme at finde frem til. Der er tale om flere sæt af indberetninger, dels i henhold til kancelliskrivelse 5. februar 1803, ** RA, Danske Kancelli 232 G 83 1803-04 Indberetninger om borgervæbninger i købstæderne.

De trykkende bekostninger

Kun i meget få købstæder, hvis overhovedet nogen, gik det helt efter forskrifterne, men mange mangler kunne endnu tåles, fordi borgernes patriotisme og forsvarsvilje var så stor. Der var lokale årsager til nogle af vanskelighederne, men der var også generelle årsager. Ikke mindst var det dyrt. Etableringen kom således til at koste Århus by et lån på 4.000 rigsdaler.¹¹ I Holbæk løb de samlede armaturudgifter op i 1418 rigsdaler.¹² Der herskede tillige usikkerhed over for, hvilke krav der gjaldt for våbnene. Begge dele gjorde sig for eksempel gældende i Lolland og Falsters Stift, hvorfra det 7. juni 1803 blev meddelt, at borgervæbningerne endnu ikke var korrekt munderede i henhold til den kongelige resolution af 27. februar 1801, fordi ”købstædernes indvånere formedelst de nærværende dyre tider og de jævnlig forøgede påbud, ej har kunnet afholde de hermed forbundne udgifter uden at blive ruinerede”. I Aalborg måtte man på trods af et solidt patriotisk røre ved årsskiftet 1803/1804 konstatere, at ”den store trang, som formedelst mange års dyre tider, og især i denne vinter har ytret sig, har tilbageholdt vore ønskers fremme at få begge borgerkompagnierne nedsatte [?], mens tid efter anden vil det forhåbentlig ske når disse anskaffede munderinger”. Som den eneste klagede man fra officiel side i Skagen i en indberetning 21. februar 1803 over, at udgifterne indgik i et generelt stigende udgiftsniveau: ”Byen, hvis våben er en fisk (sic!), ville det falde trykkende at bestride de bekostninger, anskaffelsen af faner eller standarter, og en piber at lade oplære, ville medføre for den. De ordinære kontributioner og nye byrder til sprøjtevæsenet så og til et ventende nyt organiseret skolevæsen falder byens i almindelighed ringe eller fattige borgere trykkende”. Ebeltoft borgervæbning kunne ikke aldrig blive fuldkommen på grund af de menige borgeres fattigdom, skrev byen 16. februar 1803.

Men i gang skulle man, og mønstringer blev gennemført. Noget af det første måtte være at afgøre, hvem der efter reglementets lydende skulle udskilles. I Aalborg gennemførte man eksempelvis en mønstring 17. august 1803 under overværelse af stiftamtmanden von Pentz. Mønstringsrullen er bevaret for et af korpserne, sikkert 1. afdeling. Den faldt sådan ud, at af de forsamlede 86 officerer og borgere var 0 absente, 3 var syge, 3 blev forviste og 5 var uøvede. Afgangslister fra Aalborgs 1. afdeling med de to borgerkompagnier viser, at der

¹¹ Birkelund og Sejr 1941, 68

¹² Thomsen 1937-1942, II, 487.

var en stor gennemstrømning i disse første år med ca. 175 udgåede medlemmer alene fra 1801-1805. Alder blev anført som årsag til knap halvdelen af disses afgang (sikkert som en konsekvens af 50-års reglen fra 1802), mens andre naturlige årsager som sygdom (de fleste af disse “efter attest”) og død var ansvarlig for andre 54 tilfælde. Fritagelse på grund af borgerlige ombud og offentlige stillinger samt flytning og opgivelse af borgerskab tegnede sig for resten. Der var med andre ord ingen større tegn på dalende opbakning fra dem, der ikke kunne undslå sig at være med.¹³

Flere steder herskede der lidt forvirring med hensyn til, hvem der havde trukket frinummer og i kraft sit embede og sin dårlige fysik var fritaget for tjeneste. I mønstringsrullen fra Rødby 16. maj 1802 anføres om godt og vel et dusin medlemmer, at de er gamle, svagelige, en var i kongens tjeneste ved Holmen, en var stempelpapirsforhandler, en var både gammel og rodemester, en anden en var brandinspektør, der var en, der haltede, og en, der var tunghør. I Nysted har havnekommissæren tydeligvis talt med store bogstaver til mønstringsofficeren, som pligtsomt nedskrev, at han ”formener sig derfor betjent”, altså var han fritaget.

Med tiden begyndte man flere steder at føre særlige lister over dem, der var fritaget efter bestemmelserne. I Sorø førte man f.eks. lister over de mænd, der opholdt sig i byen, var over 20 år, men ikke havde borgerskab og derfor ikke var indlemmet i borgervæbningen. Det drejede sig i 1807 om byfogeden, distriktslægen, bogtrykkeren, en dansk konsul i Afrika, klokkeren, landmåleren, apotekeren, en professor ved akademiet, en sprogmester, skoleholderen, byens egen doktor, sognepræsten, en prokurator og byfogedens fuldmægtig.¹⁴

Anskaffelsen af våben

En anden årsag til den vanskelige begyndelse var – som det hed fra stiftamtmandsembedet over Lolland og Falster i juni 1803 – at ”man ønsker en bestemmelse for af hvad kaliber og facon borgerkorpsets geværer og patrontasker skal være, på det den muligste lighed over alt kunne finde sted.”. Kancelliet var ofte hurtig til at love at fremsende våben, men ikke altid lige så hurtig til at få det gjort. I Nykøbing på Falster havde man i sommeren 1803 ventet næsten halvandet år på 39 lovede geværer. Uden geværer var det vanskeligt at gennemføre en ordent-

¹³ LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22, heri af- og tilgangslister 1801-1805.

¹⁴ la Cour 1938, 142f.

lig eksercits, så i Stubbekøbing for eksempel havde man i halvandet år måttet låne sig frem. Stiftsovrigheden havde dog forstrakt byen med 20 geværer, og to mand havde selv købt.

Der var altså våben at få, enten fra en lokal militærforlægning, fra de øvre myndigheder eller fra borgerskabet selv. Fra Nykøbing Falster skrev man 26. december 1803, at af de 23 geværer uden bajonetter, byen rådede over, var der så mange forskellige slags, at det var ønskeligt, om nogen ville fremsende en model for de geværer, som borgerne ifølge reglementets § 21 skulle have anskaffet sig, før de kunne tage borgerskab. Men disse geværer – hed det videre – skulle næppe være så svære som de almindelige soldaters geværer, ”da så mangen en borger unægteligen fattes den styrke og kraft, som den med ideligt arbejde hærdede landmand får.” På samme måde kunne det være rart, hvis regeringen ville sende nogle mønstermodeller for patrontasker og bandolerer. Også i Nakskov havde 13 borgere anskaffet sig geværer i forbindelse med erhvervelse af borgerskab.

Det er nogle af de samme temaer, der berøres i de fleste indberetninger. I Odense – med nogle af landets bedst organiserede og ældste borgerkompagnier – havde alle borgere i 1. afdelings 1. kompagni selv anskaffet sig og betalt geværer uden bajonetter ”tid efter anden”, om end beskrevet med den triste tilføjelse, at ”disse er af meget forskellige slags, og ganske ubrugelige ved våbenøvelserne” Kaptajnen fra 1. afdelings 2. kompagni lod melde til Danske Kancelli 14. marts 1803, at uniformer næppe ville ”blive anvendte ved borgerne, da enhvers evne ej tillader at udrede de med samme forbundne omkostninger, ej heller er borgerne forsynede med patrontasker, men bliver nu efter senere anordning pålagt enhver ny antagen borger at være forsynet med patrontaske og gevær”. Samme forhåbning havde kaptajnen for byens 3. kompagni ved 1. afdeling. I Skanderborg var der ingen 2. afdeling og ikke en eneste uniform, end ikke for officererne i 1. afdeling. Kaptajnen havde en sabel, og underofficererne lånte kårder. 8 borgere i Hobro svarede i december 1803, at de nok skulle anskaffe sig et gevær, hvis våbenøvelserne fortsatte, mens nogle dog anvendte deres eget våben. I Mariager kunne ti mand stille med eget gevær, og lige så mange havde kancelliet skænket. Randers havde lånt 66 geværer af kongen i 1801, mens Holbæk havde fået 40 geværer af kongen og 15 af den ene borgerkaptajn og selv købt 100.¹⁵

Kontinuitet fra 1700-tallets borgerkorps

¹⁵ Thomsen 1937-1942, II, 487.

I alt *** korps blev videreført fra 1700-tallet. De fleste som 1. afdelinger, men der var også ** der i 1700-tallet havde fungeret som håndværkerkorps eller lignende og derfor naturligt blev lagt til grund for dannelsen af 2. afdelinger.

Borgernes motiv for at føre de gamle korps videre var – selv om det ofte skete under nyt navn – tydeligvis at overføre den prestige, de gamle korps havde vundet i andres eller deres egne øjne, til de nye korps. Det kunne for eksempel markeres ved at bruge den gamle fane. I Faaborg greb man for eksempel til at anvende Salling Herreds fane fra Frederik 4.s landeværn fra 1700!¹⁶

Men nogle steder havde borgerskabet held til at sætte et ønske igennem om at videreføre deres frivillige korps ved siden af de to regulære afdelinger. Det Borgerlige Ridende Korps i Odense fra 1764 er et eksempel på et sådant korps. Korpschefen, kavalerimajor Framp, lod 28. februar 1803 kancelliet meddele, at årsagen var, at ”medlemmerne ønskede at blive sammen”, og korpset fik herefter ”mere fasthed og bestemthed ved af dem forfattede og indbyrdes indgående, formerede og fastere love og forbindelser”. Alle i korpset havde sabler, pistoler og patrontasker, men med hensyn til uniformeringen havde man kun lagt vægt på, at farven var ens. I det andet gamle borgerlige korps, Det Grønne Ridende Korps, ønskede man på den anden side ikke at smide eksklusiviteten over bord. Korpsets medlemmer forkastede således et forslag fra deres egen chef om, at de skulle gøre vagthold sammen med andre korps i byen.¹⁷

Den besværlige 2. afdeling

Stiftamtmanden over Aalborg Stift og amtmand over Aalborghus Amt, Ditlev Pentz, berørte i et brev til kancelliet 24. februar 1803, at der var problemer med at få 2. afdeling i gang i hans amt, og han formodede, at det samme var tilfældet i de andre amter. Han udbad sig yderligere tid til at få skik på sagen. Han havde dog ikke helt ret, for i andre landsdele stod det faktisk bedre til. De særlige problemer i det nordjyske skyldes nemlig ikke mindst det noget skrøbelige købstadsvæsen i regionen, hvor flere købstæders erhvervsliv blev undergravet af omfattende økonomisk virksomhed på landet, både lovlig og ulovlig. I Nibe og Skagen var problemet, at byerne på grund af deres store fiskerskare havde afsat mange folk til flåden, og amtmanden

¹⁶ Schröder 1866, 253f.

¹⁷ Moreau Andersen 1898, 13.

mente da heller ikke, at der kunne oprettes en borgervæbning med mere end 20 mand i Nibe. Han mente heller ikke, at byen lå særlig udsat for fjendtlige angreb – men det var jo en tanke, han egentlig skulle have beholdt for sig selv. Tidligere havde også amtmand over Thisted Amt, Niels Ferslev, over for kancelliet været inde på, at også forholdene i Thisted var problematiske. Byen fik først sin endelig ordning for borgervæbningen i august 1803 med en 1. afdeling. 2. afdeling var derimod ikke organiseret endnu eller begyndt at eksercere, fordi så mange af dens unge medlemmer var på landet om sommeren. Fra byens hold havde man fremstillet, at der kunne stilles mange flere folk, hvis man blot håndhævede loven og pålagde folk at tage borgerskab og ikke drive borgerlig næring uden. På Nykøbing Mors var der slet ingen borgervæbning, skrev Pentz endeligt. Nykøbing havde ellers haft solide borgervæbninger i 1500- og 1600-tallet, men nu blev de glemt – også af kancelliet – og der kom aldrig en borgervæbning i 1800-tallet.

Forholdene i det nordjyske viser således, at det især var vanskeligt at få 2. afdelingerne i gang. Og at det ikke blev bedre med tiden, fremgår af mønstrings- og mandtalslister fra Aalborg fra 1806. 2. afdeling havde da præsenteret sig for amtmanden med 39 tjenstgørende menige, men samtidig var to midlertidigt bortrejste, syv var syge, seks var uøvede, 24 var bortrejste, to var flyttet, og to havde taget borgerskab. Om 23 medlemmer hed det, at de var købmandskarle, og så stod de åbenbart ikke til fuld rådighed for borgervæbningen. Det store frafald var i så stor en by som Aalborg ikke i sig selv kritisk for afdelingens virke, for rekrutteringsgrundlaget blev opgjort til 509 mand, jægerne og artilleristerne dog talt med. Men det er klart, at det gav store praktiske problemer. Da borgerkompagnierne i 1. afdeling blev mønstret i august 1808, blev kun to medlemmer fundet uøvede – og andre kritiske forhold forlyder der intet om.¹⁸

Det var selvfølgelig ikke et specielt nordjysk problem at indrette 2. afdelingerne. I Middelfart blev 2. afdeling med stiftamtmandens tilladelse allerede lagt ind under 1. afdeling i begyndelsen af 1803 (oplyst i indberetning til Danske Kancelli 11. marts 1803). Det skyldtes dels, at ”et betydeligt antal ældre borgere” var blevet dimitteret efter reglementet af 4. juni 1802, dels at ”at det blev adskillige borgere tilladt at indgå under Jæger Corpset”. 1802-reglementet med dets bestemmelse om at permittere alle mand over 50 år stod også for skud fra nabobyen, Assens. Her anså man den for at være hovedårsagen til, at man ikke kunne ef-

¹⁸ LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22, heri de nævnte mønstrings- og mandtalslister.

terkomme et udbredt ønske om at danne et jæger- og artillerikorps, fordi der nu var så få mand tilbage i de regulære afdelinger.

Det var dog endnu en undtagelse, at man ligefrem nedlagde 2. afdeling. Som de var skruet sammen, var det dog ikke så sært, at disse ikke-borgerlige afdelinger voldte problemer. Håndværkersvendene var vel nok samfundets mest mobile gruppe, og da de var udset til at udgøre en solid stamme i afdelingerne, er det ikke underligt, at flere byer – bl.a. Nyborg – klager over dette. På samme tid trues 2. afdelingerne hele tiden med at blive tømt for duelige medlemmer på grund af dannelsen af frivillige korps. En spredning af aktiviteterne måtte nødvendigvis ske på bekostning af et af de eksisterende korps. I Rudkøbing ræsonnerede man i april 1803, at det ikke var muligt at oprette flere end de to afdelinger, da byens velstand kun hvilede i meget få handlendes hænder, og mange – både handelsmænd og søfolk – var væk fra byen en stor del af året. I Randers valgte man på samme måde at samle kræfterne og lod et frivilligt jægerkorps indgå som 2. afdeling. Det var dog noget mere eksklusivt end en regulær 2. afdeling. I december 1803 var kaptajnen en købmand, premierløjtnanten og kommandørsergenten var borgere, sekondløjtnanten var kontorbetjent, og de fire underofficerer – kaldet oberjægere – var kontorbetjente og skriverkarle. Jægerne var en blanding af 10 borgere (som i foråret 1804 skulle overgå til 1. afdeling), 11 handelsbetjente, 1 student, der skulle udgå til foråret, 10 håndværksmestersønner, der forestod deres fars værksted, og 11 håndværkskarle, hvis tilstedeværelse var usikker. Her bevarede man altså 2. afdeling ved at udstyre det med den sociale prestige, der omgav det frivillige korps. Da købmand Welling ønskede at træde tilbage som borgerkaptajn i Randers i 1804, kunne kronprinsen ikke gå ind på det, da han var bange for, at ”den iver og lyst, den vel dannede randerske Borgervæbning haver vist, kunne lunknes”. Man skulle derfor forsøge at få ham til at blive ved at stikke ham en udmærkelse.¹⁹

I andre byer var man ikke så tro mod ønsket om at oprette eller bevare en 2. afdeling. Enten lod man de frivillige korps bestå, eller også nedlagde man – som i det nævnte tilfælde med Middelfart – efterhånden 2. afdelingerne. I Frederikssund forsvandt 2. afdelingen for eksempel mellem 1801 og 1803.

I indberetningerne fra købstæderne angives det bl.a., om officererne bærer det borgerlige felttegn eller armeens felttegn. Alle bar det borgerlige felttegn, jeg har i hvert fald ikke fundet andet. Dog anføres, at Aalborgs stadshauptmand bærer armeens felttegn.

¹⁹ Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben, bd. 2, 1885, brev til Moltke, 4. august 1804, 78.

Forholdet mellem 1. og 2. afdeling

1. afdeling skulle som nævnt bestå af det egentlige borgerskab og 2. afdeling af de unge mænd uden borgerskab. Da 1. afdeling tillige havde den mest faste organisation, blev øvet regelmæssigt og tillige ofte stillede officererne for 2. afdeling, er det klart, at den kunne omfattes af større prestige end 2. afdeling – i hvert fald så længe, som borgervæbningerne som sådan var omfattet af prestige. I øvrigt kunne mange medlemmer af 2. afdeling forvente med tiden at blive flyttet til 1. afdeling, nemlig når og hvis håndværkersvendene blev mestre og dermed borgere.

I den trykte litteratur finder man et enkelt meget klart eksempel på modsætningsforholdet mellem 1. og 2. afdeling i disse formative år af borgervæbningens historie, fra Nakskov 1805. De to afdelinger blev ført under samme fane og delte geværer, og da øvelsen en sommerdag i august var afsluttet ude på byens Nørrehave, gav den øverstkommanderende ordre til, at 2. afdeling kunne beholde fanen og geværene og gå i spidsen for borgervæbningen ind til afmønstringen på torvet. Det ville 1. afdeling ikke finde sig i, det gik deres ære for nær, og det kom til håndgemæng både ude på fælleden og inde på torvet. Flere officerer blev overfaldet og slået. Sagen kom selvfølgelig for den borgerlige krigsret, hvor den efter forsikringer af 1. afdelings øverste officer om hans afdelings flid og tjenstivrigheid endte med bøder på mellem 5 og 50 rigsdaler.²⁰ Sagen viser det konfliktstof, der fandtes i forholdet mellem de to afdelinger.

Befalingsmændene i 1. afdelingerne rundt om i landet var helt overvejende købmænd eller socialt ligestillede folk. Det kunne næsten være helt demonstrativt, som købmændene satte sig i spidsen. I Nakskov besatte fem købmænd posterne som kaptajn og de fire officerer, mens alle seks underofficersposter blev overdraget til håndværkere.²¹ Det var selvfølgelig et klart udtryk for den sociale og økonomiske virkelighed i købstæderne, hvor købmændene overalt udgjorde overklassen. 1. afdelingerne var, indtil de i 180* blev åbnet for ikke-borgere, borgerskabets lukkede klasse, og derfor er det ikke helt overraskende, at der er flere eksempler i disse år på, at medlemmer af 2. afdeling ønskede oprykning til 1. afdeling. I Nykøbing Falsters mønstringsrulle fra maj 1802 er der angivet ud for 19 medlemmer af 2. afdeling, at de ”har forlangt at måtte optages i første afdeling, som og ved borgernes samtykke er indvilget, for så vidt at de har deltaget i våbenøvelserne”. Det drejede sig en forhenværende købmand, en håndfuld bodskarle, nogle snedkersvende, bagersvende, garversvende og andre

²⁰ Haugner II 1938, 238f.

²¹ Haugner II 1936, 190,

håndværkersvende, som sikkert med rimelighed har kunnet forvente med tiden at blive mestre; i hvert fald har borgerne været villige til at optage dem i deres rækker. At dømme ud fra de sparsomme ord, var beslutningen overladt til borgerne og ikke borgervæbningskaptajnen.²²

Indretningen af de to afdelinger var lovbestemt, så vi skal ikke forvente at finde mange overraskelser, når vi nu skal se på deres sociale profil og aldersprofil. Jeg har udvalgt to eksempler, Nykøbing Falster og Maribo.

Sociale og aldersmæssige profiler af Nykøbing Falsters borgervæbnings to afdelinger, maj 1802

BEFALINGSMÆND

Rang	Erhverv, navn	Alder
Borgerkaptajn	købmand Jens Nielsen Jensen	53
Premierløjtnant	købmand Aug. Köhler	46
Sekondløjtnant	tobaksfabrikant Joh. M. Marienholdtz	42
Fændrik	købmand M.G. Schiønning	27
Adjutant	købmand Christian Sidenius	35
Kommandersergent	gørtler (?) Johan Löchte	44
Underofficer	købmand Ped. Sandrue	27
Underofficer	købmand Joh. R. Schultz	27
Underofficer	smed And. Hagested	47
Underofficer	tømmermand Lars Hansen	35
	<i>Gnst.</i>	<i>38,3</i>

1. AFDELING

Rang	Erhverv	Alder
Menig	købmand	36
(rækkefølge som i rullen)	bager	32
	skrædder	58
	købmand	50
	sadelmager	54
	købmand	36

²² Rullen er indskrevet i databasen. Den er opdelt i ”Mandskab i 1. afdeling, som er borgere” og mandskab i 2. afdeling, som ikke er borgere”. Der er skrevet flg. Note til 2. afdeling: Nr. 3-40-58-66-67-70-76-77-88-89-92-94-97-98-99-100-102-104-107 tilsammen 19; altså første afdeling derved forøget til 84 personer, som kunne eksercere, så vidt som det kan læses (uden en øvet mands anførsel)”

	slagter	41
	smed	40
	maler	52
	snedker	37
	murersvend	47
	handskemager	45
	smed	29
	rebslager	47
	pottemager	35
	garver	37
	kløjnsmed	33
	værtshusmand	57
	bager	35
	skrædder	42
	skomager	36
	skrædder	26
	skrædder	29
	forh. værtshusholder	41
	tømmersvend	58
	handskemager	66
	kobbersmed	34
	skomager	32
	farver	41
	forh. møller	52
	bager	48
	bogbinder	52
	pottemager	50
	snedker	64
	skrædder	31
	murermester	48
	skrædder	46
	skomager	52
	avlsmænd	58
	skrædder	56
	købmand	38
	slagter	52
	murersvend	59
	bødker	47
	brygger	31
	snedker	30
	møller	61
	tømmermand	44
	skomager	63
	urmager	62
	murermester	34
	tømmersvend	47
	snedker	65

	glarmester	52
	garver	57
	kræmmer	50
	købmand	54
	tømmermand	58
	garver	50
	skomager	61
	sadelmager	61
	gørtler	41
	murermester	39
	møller	31
	værtshusmand	47
	<i>Gnst.</i>	46,8

2. AFDELING

Rang	Erhverv	Alder
Menig	tinstøber	54
(rækkefølge som i rullen)	avlsmænd	35
	forh. købmand	35
	logetjener	47
	skoleholder	67
	murersvend	20
	tømmersvend	47
	tømmersvend	22
	skoflikker	26
	daglejer	37
	daglejer	51
	skoflikker	57
	avlsmænd	52
	daglejer	52
	daglejer	53
	daglejer	54
	daglejer	47
	murersvend	62
	murersvend	26
	daglejer	51
	murersvend	41
	daglejer	54
	daglejer	31
	daglejer	51
	murersvend	43
	daglejer	51
	væver	25

	daglejer	51
	tømmersvend	40
	tømmersvend	41
	tømmersvend	64
	havemand	55
	daglejer	47
	tømmersvend	35
	daglejer	37
	daglejer	47
	slotsmøller	37
	gårdskarl	38
	gårdskarl	37
	bodskarl	25
	bodskarl	29
	kusk	32
	tjener	28
	gårdskarl	28
	gårdskarl	28
	bryggerkarl	38
	gårdskarl	25
	skomagersvend	26
	gårdskarl	22
	gårdskarl	30
	gårdskarl	22
	skomagersvend	24
	skomagersvend	26
	gårdskarl	36
	tjener	39
	kusk	43
	bodskarl	45
	bodskarl	25
	bryggerkarl	38
	gårdskarl	33
	gårdskarl	41
	kusk	24
	tjener	56
	gårdskarl	54
	gårdskarl	35
	bagersvend	25
	bagersvend	21
	gårdskarl	21
	snedkersvend	24
	skomagersvend	20
	tobakssvend	20
	skræddersvend	26
	gårdskarl	27
	snedkersvend	24

	gårdskar	35
	bodskar	26
	bodskar	21
	gårdskar	31
	gårdskar	22
	gårdskar	22
	gårdskar	37
	gårdskar	47
	møllersvend	21
	assistent	23
	slagtersvend	57
	skræddersvend	22
	sadelmagersvend	25
	felberedersvend	26
	bagersvend	25
	bagersvend	19
	avlsmænd	28
	rebslagersvend	24
	møllersvend	27
	bodskar	32
	gårdskar	25
	gårdskar	32
	snedkersvend	23
	garversvend	28
	garversvend	27
	garversvend	24
	gårdskar	26
	bodskar	23
	urhandler	35
	snedkersvend	24
	gårdskar	32
	kornmåler	55
	snedkersvend	36
	skræddersvend	22
	gårdskar	31
	gårdskar	31
	gårdskar	26
	brygger	47
	pottermagersvend	22
	klejnsmedssvend	23
	snedkersvend	26
	skræddersvend	22
	gårdskar	27
	skomager, tambur	48
	skomager	38
	<i>Gnst.</i>	<i>34,8</i>

Det er måske lidt overvældende at vise alle medlemmerne, men det giver et bedre indtryk af både fællestræk og forskelle. 1. afdeling var den mest homogene, men alligevel gav borgerne i Nykøbing plads til fire håndværkersvende i deres rækker, stik imod lovens bogstaver, men måske som gestus over for alder og personlighed. I hvert fald var de to 47 år og de to andre hhv. 58 og 59 år. Men en eller anden form for sortering fandt der sted, for andre håndværkersvende af samme alder var – korrekt – hensat til 2. afdeling, og blandt de 19, der søgte om at komme fra 2. til 1. afdeling, finder vi ikke disse, ældre håndværkersvende. Omvendt befandt der sig også en urhandler i 2. afdeling, hvor han egentligt ikke burde være, for hvis han var forhandler, burde han også være borger.

Borgerne i 1. afdeling var jævnt fordelt mellem 30 og 60 år (der var kun 3 mand under 30 år, 19 var 30-39 år, 16 var 40-49 år, 20 var 50-59 år og 8 var over 60 år). 2. afdeling havde en langt mere ujævn aldersfordeling med mange helt unge, dog således at alle aldersgrupper var repræsenteret (der var 1 mand under 20 år, 55 var 20-29 år, 28 var 30-39 år, 15 var 40-49 år, 17 var 50-59 år, og 3 var over 60 år). Fordelingen afspejler, at ikke-borgernes rækker helt overvejende var sammensat af to grupper med vidt forskellige perspektiver for fremtiden. Den store gruppe af unge under 30 år bestod fortrinsvis af håndværkersvende med mesterstatus som et rimeligt og muligt mål, mens skoflikkeren, gårdskarlene, kusken, avlsmanden og tjeneren næppe har kunnet bringe det meget videre, end de allerede havde gjort. Det var altså folk af meget forskellig status, men efter det 30. år tynder antallet af håndværkersvende ud, og 2. afdelings rulle fyldes af gårdskarle og daglejere som de fleste suppleret med tjenere, kuske og andre ufaglærte arbejdsmænd. Skoleholderen på 67 år falder noget ved siden af sammenhængen, men forklaringen er nok, at han ikke havde borgerskab og på den anden side heller ikke besad et af de embeder, der gav fritagelse for at tjene i borgervæbningen. I hvert fald var der også en skoleholder i nabobyen Maribos 2. afdeling.

Sammenligner man i øvrigt med Maribos ruller fra 1803, finder man også der, at 2. afdeling var sammensat af håndværkersvende og arbejdsmænd, dog var der også to studenter. 1. afdeling havde også et par overraskelser: Der var optaget fem daglejere (Peder Jacobsen, Niels Jensen, Mads Pedersen, Claus Meyer, Hans Jørgensen), som uvist af hvilken grund var fundet værdige til at stå i borgerskabets rulle – alderen har de ikke opgivet i Maribos rulle.

Uniformeringen

Uniformer er en både praktisk bestemt og symbolsk ladet beklædning, og det kunne selvfølgelig være fristende at kaste sig over en beklædningsikonografisk analyse af de farvestrålende uniformer, der fra gengivelserne i det store manuskript i Kongehusets Håndbibliotek er vandret ind i så mange lokalhistoriske fremstillinger. Men her er grund til at træde varsomt.

De fleste steder var uniformerne nemlig udtryk for det muliges kunst – og her tænker jeg ikke bare de tegninger af dem, der voldte så store problemer mange steder. Det var simpelthen dyrt at trække i byens klæder, når man samtidig skulle skaffe sig våben – geværer til de menige, i det mindste i 1. afdeling, og officererne skulle gerne også have sabler og kårder. Til den fulde uniform hørte også patrontasker. Udgifterne til uniformer og udstyr kunne være en virkelig forhindring. I række mindre byer endte man hurtigt med kun at have uniformer for befalingsmændene, men i andre byer var selv dette et problem. Som forklaring på, at den rette uniform i Ringsted i 1803 end ikke var blevet anlagt af officererne, angav man således herfra, at de fleste af disse var håndværksmestre og ikke havde råd. I Middelfart havde man i december 1803 endnu ikke fået ansat en tjenstdygtig adjutant, bl.a. under henvisning til udgifterne til en uniform; underofficererne sagde, at de ikke havde råd til at købe uniformer selv. I Skanderborg – en af landets mindste købstæder – var der i november 1803 ikke en eneste uniform, heller ikke til officererne. Underofficererne klarede sig med lånte kårder, mens kaptajnen i det mindste havde en sabel. Selv i Aalborg med de ellers angiveligt stærkt patriotiske borgere og med en borgervæbning, der blev tæt fulgt af general Moltke, havde halvdelen af 1. afdelings medlemmer i februar 1803 endnu ikke kunnet anskaffe sig uniform på grund af ”uformuenhed”. Mon ikke afdelingen i virkeligheden bestod af to grupper, en, der havde godt råd, og en, der ikke havde, for afdelingens medlemmer havde ved udgangen af 1803 ikke desto mindre selv anskaffet sig 52 geværer.

Enkeltstående tilfælde som disse kan dog ikke ændre ved, at officererne normalt blev bedre udrustet og hurtigere uniformeret end de menige. Dette var stiftamtmand over Ribe Stift, Verner Jasper Andreas Moltke, inde på i et brev til kancelliet 23. marts 1803, og han gav også en forklaring: Da man (dvs. der i stiftet) i sin tid meldte, at officerernes uniformer skulle holdes i karmoisinrøde kjoler med sorte kraver og guldknapper og gule bukser, havde man ikke forestillet sig, at de menige også ville uniformere sig. Men de ville de altså, og for at finde en billig og praktisk løsning havde man valgt grønne trøjer og blåstribede lærredspantoloner. Det ville ikke have været passende af ham sig at pålægge nogen at anskaffe sig så dyre klæder; derimod kunne vadmels- og lærredsstoffer skaffes til veje ”af konernes flid og stræb-

somhed”. Også i Varde var de menige borgervæbningsoldater klædt i vadmel. Så måtte man med tiden udskifte officerernes uniformer, så korpserne fik et ensartet udseende!

Uniformerne blev udformet med stiftamtmandenes godkendelse, men enkelte steder havde kronprinsen givet dem sin personlige godkendelse. For eksempel kunne amtmand Pentz fra Aalborg i februar 1803 ikke undlade at notere i sin indberetning til kancelliet, at artilleriofficerernes uniformer ikke var forskriftsmæssige, men at kronprinsen ved besøg i byen havde tilladt dem. Ved samme lejlighed havde han besøgt Sæby og sagt god for denne bys officersuniformer, der bestod af kraver og opslag af fløjl. Stadshauptmand i Randers, købmand Rasmus Welling formåede i 1802 at få borgerne og de menige (1. og 2. afdeling) til at anlægge en ensformig uniform i anledning af kronprinsens besøg. I andre byer trådte magistratspersoner eller væbningsens chef selv til med midler, f.eks. i Århus, hvor borgmester Hviid og kaptajn Due ved egne forskud til dels havde sørget for uniformeringen af 41 mand i artillerikorpsset i 1802/03. Som et andet eksempel kan nævnes, at grev Ahlefeldt Laurvig skænkede 44 militære geværer til 2. afdeling i Rudkøbing, men i hovedsagen var det dog indbyggernes egen hovedpine at betale for uniformerne.

Det tjener ikke noget formål at ridse uniformeringen op for alle byer. Hvis man vil, kan man se mange flere oplysninger i borgervæbningsdatabasen på internettet. Men der skal gives nogle eksempler:

I Ebeltoft var der i 1803 3 overofficerer og 3 underofficerer samt 14-16 borgere i 1. afdeling, heraf havde ingen af de menige uniformer, men officererne havde sabler. I nabobyen Grenaa var situationen den samme, bortset fra at her havde heller ikke de fire underofficerer nogen uniform, og der var kun ti geværer til deling mellem de to afdelingers 63 mand. I Lemvig var det i 1804 ikke lykkedes at give uniform til en eneste menig i en af de to afdelinger.

Omvendt var der byer af næsten tilsvarende ringe størrelse, der havde rede på uniformerne. I Mariager var det i 1803 lykkedes at udruste borgerskabet, som godt nok heller ikke talte flere end 30 medlemmer i 1. afdeling. Og i Holstebro, f.eks., havde alle officerer og 56 borgere i 1. afdeling i 1804 uniformer og rådede over 50 stk. glatte geværer og 16 sabler. De 60 mand i 2. afdeling havde derimod ikke uniformer og kun 20 geværer. I Kolding kunne 1. afdeling – der i praksis var en videreførelse af den gamle 1700-tals borgervæbning – fremvise et fuldt munderet korps med bajonetter og ladestokke, og også 2. afdeling var i fuld uniform. I nabobyen Vejle var situationen noget værre, idet ingen menige i 1. eller 2. afdeling havde uniform i 1803. Byens 1. afdeling kunne disponere over 29 geværer med bajonetter, men ingen sabler. Det nævnes, at 40 mand ”bruger deres egne udelige bøsser, hvormed intet kan udret-

tes”. I 2. afdeling var der 69 geværer til 96 mand. Nogenlunde samme standard herskede i Horsens, hvis 1. afdeling med ikke færre end 13 officerer, 3 tamburer og 120-130 borgere i december 1803 kun havde uniformer til officererne og 36 menige samt 66 geværer med bajonetter og ”nogle af forskellig slags”. I Assens havde officererne sabler og mundering, men de menige i 1. afdeling bar blot en grøn kokarde på hatten for at adskille sig fra 2. afdeling. 50 geværer med bajonetter blev sendt til byen i 1801, og andre 50 blev indkøbt i de følgende år, hvortil officererne lagde pengene ud. For byens regning blev der yderligere anskaffet 100 partrontasker til begge afdelinger. I Nyborg var der i 1803 kun uniformer til officerer og tamburer, sabler til officererne samt 60 geværer og musketter til begge afdelingers ca. 140 medlemmer. Byen havde selv betalt for alt lædertøj, den nye fane, trommer og piber, og i løbet af 1803 begyndte nogle af medlemmerne af 2. afdeling tillige at skaffe uniformer til sig selv. Et af de mest grelle eksempler på manglende udrustning fandt man i Svendborg: I 1. afdeling var ikke en af de hen ved 100 menige borgere i uniform i december 1803, om end afdelingen rådede over 70 musketter med bajonetter og 20 sabler. Byens 2. afdeling med samlet mellem 123 og 146 mand kunne i december 1803 ikke fremvise et eneste skydevåben eller blot en sabel blandt de menige; de menige havde ifølge indberetning 12. marts 1803 heller ingen uniformer og ”enhver går med hvad han har og snart er der flere, snart mindre”. I Stege stillede både borgerne i 1. afdeling og ikke-borgerne i 2. afdeling i egne klæder, i Vordingborg var i det mindste kun sådan for 2. afdeling.

Det stod som helhed værst til med 2. afdeling. I Køge skulle mandskabet gå fjenden i møde i ”egne klæder af forskellige kulører”, og der var også markant forskel mellem 1. og 2. afdeling i Nakskov, der ellers måtte påregnes at kunne blive en meget vigtig borgervæbning, hvis landeværnet blev trukket op til forsvaret af Sjælland, som det skete i 1807. I 1802/03 talte 1. afdeling i byen 6 overofficerer, 1 sergent, 9 underofficerer og 142-173 borgere. Over- og underofficererne havde sabler, mens der var 73 geværer med bajonetter til hele afdelingen. De 60 geværer var lånt af magistraten, mens 3 var bekostet af borgere, der havde vunder borgerskab siden reglementets bestemmelser herom af 4. juni 1802, og resten har de resterende medlemmer måske selv betalt.²³ Byens 2. afdeling var omtrent lige så stor, men var klart underudrustet med kun 20 geværer. Geværene var leverede af magistraten. Der var således flere måder at anskaffe sig våben på, byen kunne betale, de kunne blive leverede eller lånt ud fra hæren eller staten, eller borgerne kunne selv gribe til lommerne. Det sidste krævede, at

²³ Jf. Haugner 1936, 191.

der var en vis tiltro til, at hele dette postyr ville være ved, som det direkte skrives fra Hobro i 1803, hvor 15 borgere stillede med deres eget gevær, mens 8 ikke havde noget skydevåben, men selvfølgelig ville skaffe sig dem, ”når [=hvis] våbenøvelsen forlænges”. I Ringkøbing oplyste man i begyndelsen af 1804, at de ingen geværer havde, men der ville i løbet af foråret blive anstillet licitation blandt købmændene over disses anskaffelse fra Holland. Disse oplysninger står lidt i modstrid med de oplysninger, som borgerkaptajnen, købmand Jens Harpøth indberettede i 1803 (eller også er der blot tale om en tidsmæssig forskydning): Han skrev, at han havde anskaffet 65 for størstedelen nye geværer med bajonetter, 8 sabler, 50 pund krudt, 100 pund kuglebly, 33 patrontasker, 200 silkekokarder og en fane, vel at mærke for egen regning. Pengene fik han først refunderet i 1806.²⁴ Med så mange slags våben i omløb er det klart, at der måtte ske ulykker, og i 1803 gik chefen for De Unge Karles Korps i Odense så vidt som til at indstille skydeøvelserne, efter en krudtladning var gået af i ansigtet på eksercermesteren. Ikke førend medlemmerne var bedre øvet og havde fået andre geværer, ville han tage fat på dem igen.²⁵

Fanerne

1802-reglementet foreskrev, at der skulle være en fane for hele borgervæbningen, men de enkelte afdelinger måtte dog gerne for egen regning anskaffe sig deres egen fane. I praksis var man dog i flere byer tilbøjelig til at opfatte fanen som 1. afdelingens fane. Troen på fanens samlende kraft var endnu stærk ligesom opfattelsen af, at den skulle ”opflamme enhver god Mand til hans Pligters Udøvelse”, som borgerne i Nakskov formulerede det.

Nogle af de mindste købstæder, f.eks. Sæby og Store Heddinge, havde endnu i 1803 ingen fane, men ellers fik vel de fleste borgervæbninger en fane. Det er dog lidt svært at afgøre, for selv om der var en rubrik i en af de krævede indberetninger fra årene 1802-1804, er det ikke alle, der har udfyldt den, og der er heller ikke bevaret indberetninger af denne slags fra alle byer. Alligevel tegner der sig et mønster af, at fanerne for de forskellige 1. afdelinger var udsmykket til både kongens og byens ære. Det gjaldt for eksempel Kertemindes fane, der var grøn med guld, med det danske våben på den ene side og byens våben på den anden og med påskriften ”Til Byens Værn og Kongens Ære hengiven dette Korps vil være. Kerteminde

²⁴ Lindberg Nielsen **, 76f.

²⁵ Moreau Andersen 1898, 27.

1801”. Stangen var rød med en forgyldt krone. Fanen for Holbæks borgervæbnings 1. afdeling var forsynet med en indskrift omkring det afbillede byvåben med ordlyden ”Held for Kongen og Fædrelandet”, mens 2. afdelings fanes indskrift lød: ”Holbæk Kiøbstads Fahne – for Kongen, føde-Land, Hus og Hjem – anno 1801”. For begge faners vedkommende var fanerne også udstyret med Christian 7.s navnetræk.²⁶ Mariagers fane var rød med hvidt kors og i midten byens våben, samt en laurbærkrans. Også Middelfarts fane havde købstadens og rigets våben. Vardes fane for 1. afdeling var i 1803 rød med det kongelige ciffer på et hvidt kors, Fåborgs fane var blå med byens våben broderet på, mens Randers 1. afdelings fane var gul med byens våben og årstallet 1787. Odenses 1. afdelings fane var hvid, med kong Frederik 5.s ciffertal og med Odense bys våben i hjørnerne.

Det sidste viser, at man meget vel kunne føre en ældre fane med sig over i det nye korps og dermed markere en kontinuitet mellem 1700-tallets selvbestaltede borgerkorps og 1801- og 1802-ordningernes kongeligt dekretede og tilskyndede korps. Det forudsatte dog selvfølgelig, at der var blevet passeret ordentligt på fanen, så den ikke som i Nakskov var ”lidet standsmæssig, forvasket og bleget”. Her valgte borgerne i stedet selv at betale de 93 rigsdaler og 3 mark til en ny fane med indskriften ”Borgere i Nakskov for Hus og Hjem at værne”.²⁷

Fanen for 1. afdeling i Assens var – ifølge indberetning til Danske Kancelli 12. marts 1803 – af hvidt taft med stang og forgyldt krone, med det danske våben påmalet og i hjørnerne byens våben. Den var skænket byen ca. 1792 af ”rige”! Koldings fane med byvåben var for eksempel anskaffet i 1766 og anvendtes nu af 1. afdeling, mens 2. afdeling og jægerkorpset ikke havde faner. Dog havde by- og herredsfogeden Hans Diechmann – der tillige var borgmester, overkommandør for borgervæbningen og kancelliråd – lovet at bekoste en fane til 2. afdeling. Også Thistedts borgervæbning havde fået sin fane foræret af en myndighedsperson, amtmand Niels Ferslev, mens Vardes fane blev skænket af byens spidsers koner, dvs. byfogedens, byskriverens, landvæsenskommissærens, borgerkaptajnens og løjtnantens.²⁸

Derimod var Roskilde fane – ”en ny smuk” – betalt af borgerofficererne og opbevarede hos kaptajnen, Holbæks 1. afdelings fane var skænket af borgerkaptajnen Søren Friis, der var noget så sjældent for en mand i hans stilling som avlsbruger, mens Rødbys 1. afdelings fane var betalt af borgerne selv.

²⁶ Se Holbækbogen bd. II, 488f.*

²⁷ Haugner II 1938, 191.

²⁸ Lindberg Nielsen 1942, 47.

I Odense med de mange korps måtte man være anderledes selektive i motiv- og farvevalg. Fanerne var i forskellige farver, 1. afdelings 1. kompagni havde kongens ciffer og byens våben på sin hvide fane, 2. kompagni havde byens våben og ”adskillige malerier” på sin gule fane, og 3. kompagni havde sin blå fane smykket med byens våben og ”flere tegninger”. De Unges Karles Corp. under 2. afdeling havde en hvid fane med Christian 7. og ”krigstrofæer” i midten og byens våben og Dannebrog i hjørnerne.

DE KØBENHAVNSKE BORGERVÆBNINGSKOMPAGNIERS FANER

Kompagninavn	Farve og motiv	Indskrift
Østre Kompagni	Ponceaurød, med harniskklædt ridder med dragen kårde i den ene hånd og en palmegren i den anden.	<i>Verje byder Fred</i>
Kjøbmager-Kompagni	Lyseblå i midten på hvid grund med en trane.	<i>Hold Vagt, Tiden agt.</i>
Sct. Annæ-Kompagni	Ponceaurød, I midten en harniskklædt arm med et skjold og en laurbærkrans.	<i>Ære kommer af Væрге.</i>
Frederiks-Kompagni	Grøn, med prospekt af København.	<i>Held for Kongen og Staden.</i>
Strand-Kompagni.	Karmoisinrød med gult felt med en pelikan, der hugger sig i brystet med sit næb	<i>For Fred og Frelse. Anno 1712.</i>
Snarens-Kompagni	Mørkeblå, dekoreret med roser omgivet af en tornekrone.	<i>Bryder Du, stikker Du.</i>
Vestre-Kompagni	Hvid, i midten en edderkop i sit væv med dræbt spyflue.	<i>Ringte Magt, ei Foragt.</i>
Kristianshavns-Kompagni	Gul og ponceaurød, med lyseblåt felt med en krone, der holdes af fire fra skyerne udstrakte hænder.	<i>Tilfælles Kracht [kraft], bestandig Magt.</i>
Klædebo-Kompagni	Citrongul, med to fra skyen udstrakte hænder, der møder hinanden.	<i>Tro og Mistro.</i>
Frimands-Kompagni	Lyseblå med hvide striber og en mod solen flyvende ørn.	<i>Flyv varlig.</i>
Rosenborg-Kompagni	Citrongul med lyseblå og hvide striber, i midten en stork, der æder frøer.	<i>Trætte ødelægger.</i>
Nørre-Kompagni	Ponceaurød med hvide striber, i midten en kongekrone omgivet af hænder, der omfatter hinanden.	<i>Forsvar, hvad Du har.</i>

Kilde: Ruus 1956a, 9-10.

De frivillige korps

Der dannedes i tiden lige efter 1801 16 jægerkorps og 9 artillerikorps.²⁹ De fleste frivillige korps var således jægerkorps, dvs. ridende korps med opgaver i terrænet uden for byen. I 1700-tallet havde man foretrukket navnet Ridende Korps (eller “Cohr”) til jægerkorpsene, men fra 1801 blev det typiske navn Jægerkorps. Artillerikorpsenes opgave var først og fremmest at betjene kanonerne i de små batterier ved købstædernes havne eller kyster. Mange frivillige korps var organiseret efter håndværk og reserveret til unge mænd, der klædt i grønne jægerfarver, udrustet med sabler, geværer eller pistoler og med fjer i hatten har udlevet en drøm, der vel både var en drengedrøm om fuld fart til hest og et kammeratligt samvær næret af en loyalitet over for standen, byen og den enevældige konges stat.

Jægerkorpsene blev dannet over hele landet, mens artillerikorpsene var et udpræget jysk fænomen med kun tre sådanne korps i andre landsdele. De to borgerlige artillerikorps i Helsingør og Rendsborg adskilte sig i øvrigt fra de andre korps ved direkte at være indsat som forstærkning af det regulære fæstningsartilleri, mens artilleriet i Køge havde sin egen historie, der gik tilbage til 1700-tallet, og heller ikke var et helt frivilligt foretagende, da det indgik i den regulære borgervæbning. De frivillige jyske jæger- og artillerikorps blev som nævnt sanktioneret i et kancellicirkulære 19. september 1801. Det fremgår heraf, at tanken var, at de to typer korps skulle være forbundne således, at jægerkorpsene især skulle understøtte forbindelseslinjerne mellem købstaden og batteriet. Korpsene blev lagt ind under borgervæbningerne, og deres officerer skulle ansættes af amtet og stå under chefen for borgervæbningen. Der skulle omtrent være en officer for hver 20. mand, og hvis der var mere end en officer, skulle den ældste kaldes for kaptajn. Musik skulle der til, mindst en hornblæser, men det var tilladt at have så mange, man ville og kunne betale.

Korpsene blev ikke behandlet ens, for jægerne skulle selv kunne betale deres uniformer og våben, mens artilleristerne skulle få deres våben på det offentliges bekostning. Denne forskelsbehandling har meget vel haft rod i den sociale prestige, der havde omgivet 1700-tallets ridende korps.

Vidnesbyrdene peger mest i retning af, at korpsene blev oprettet på de unge mænds eget initiativ – det fremgik også af citatet ovenfor fra de krigsvillige håndværkere i Aalborg. Der var dog af og til embedsmænd, der tilskyndede dem, men som stiftamtmanden i

²⁹ Jf. Kannik: ”Borgerlige jæger- og artillerikorps i Jylland i forrige århundrede”, Chakot-Nyt**, 45ff.

Ribe, Verner Jasper Andreas Moltke, måtte sande i 1801, kunne man dermed komme i konflikt med frivilligheden. Moltke havde i sommeren 1801 i anledning af kronprinsens forventede besøg været i gang med at organisere et frivilligt jægerkorps, men det var uvisse årsager gået i vasken. Han forklarede derpå i et brev til Danske Kancelli 23. marts 1803, at han også i 1802 havde forsøgt at oprette et jægerkorps i Ribe; men dels havde det været for kostbart for de fleste unge karle, dels havde han under hånden erfaret, at de, der på hans opmuntring havde ladet sig tegne – mest håndværksfolk – havde ytret, at hvis de skulle blive for meget ‘medtagne’ til eksercits, ville de rejse til nabokøbstæderne i det slesvigske: ”hvor de for al militær tjeneste var befriede; thi hverken fandt jeg det passende, at påbyde nogen en ikke ubetydelig udgift til munderingen, eller at udsætte håndværksmestrene for den ubehagelighed at miste deres karle. Under det påskud altså, at korpset ikke kunne blive fuldstændigt, lod jeg derved bero”.

De frivillige korps var hurtigere til at anlægge sig ordentlige uniformer og skaffe sig bedre skyts. Det var normalt medlemmerne selv, der betalte for det. Korpsene har altså været attraktive. I Aalborg, hvor der som nævnt var problemer med at få 2. afdelingen i gang, gik det for eksempel anderledes smertefrit med de frivillige korps, der begge blev oprettet i 1801. Ved årsskiftet 1803/04 havde jægerne i det frivillige Det Borgerlige Artillerikorps således anskaffet sig 35 komplette armaturer med geværer, sabler og patrontasker på et tidspunkt, hvor borgerne i 1. afdeling havde købt 52 geværer til sig selv. Det Borgerlige Artillerikorps bestod hovedsageligt af håndværkersvende, og det var sat i verden til at bestyre fire kanoner, til hvilket formål der var nedsat fire bombarderer til at lede de andre. En af korpsets enheder bestod af 9 skomagervende for sig, de andre enheder var blandede, men der var dog en, der havde fem skræddersvende. Her var der altså en ret tydelig, om end kun delvis konsekvent opdeling efter fag. Det andet frivillige korps var Jægerkorpset. Jægerne var inddelt i inspektorer under de tre oberjægere, hvoraf den ene post i 1804 ikke var besat. Jægerkorpset var helt overvejende for handelsbetjente og købmænd, sikkert yngre. Standsopfattelsen er også til stede i kilderne, for erhvervsbetegnelserne er anført i rubrikken ”Stand”.

Der var ikke den store variation i de frivillige korps’ sammensætning og opgaver. Det fremgår, hvis man tager en enkelt region frem. På Fyn havde nogle af købstæderne været tidligt ude med dannelsen af de frivillige korps i 1801, og de andre stod på spring. I Bogense, Middelfart og Nyborg opstod der dog ingen frivillige korps.

I et brev til kancelliet nævnes det fra Assens 20. januar 1804, at man der i byen siden januar 1802 havde ladet kancelliet forstå, at man rådede over 16 mand, der var villige til at indgå i et jæger- og artillerikorps og selv betale munderingen, men ikke armaturet. To år

senere havde man stadig ikke hørt fra kancelliet (først i 1807 lykkedes det at få frivillige korps op at stå med dannelsen af et såkaldt Skarpskyttekorps og Spydkorps). Også et ønske fra Middelfart om at danne et jægerkorps blev holdt hen fra kancelliet, men korpset synes alligevel at være trådt i kraft i 1801. I Svendborg blev en særlig vagttjeneste oprettet i 1801 i forbindelse med organiseringen af borgervæbningen. Vagttjenesten bestod af 40 mand og havde til opgave at bemane banken ved Tåsinge færgested. I modsætning til de fleste andre frivillige korps bestod dette korps kun af borgere, fordi bystyret mente, at når det kom til stykket, kunne man ikke betro forsvaret af byen og dens faste ejendom til tjenestefolk, der ”intet synderlig har at miste”.³⁰ Et ridende jægerkorps med omtrent 50 mand blev også opretholdt i Svendborg frem til 1823. I den største by, Odense, var der hele tre frivillige korps. De Unges Karles Corps i Odense (i 1827 omdannet til Jægerkorpset til Fods) udgjordes af alle byens ugifte håndværker-svende og ”professionister”, men stod under kommando af faste borgere. Det var oprettet på Frederik IV' tid, nærmere organiseret i 1787 og 1801. En del af svendene havde selv betalt deres uniformer, og selv om de derfor mødte med forskellige snit og kulører, fandt korpschefen nok, at de var ”anstændige”. Byen skænkede da også korpset 200 læderbandolerer og 200 lædergehæng i 1801.³¹ I Odense var der desuden Det Ridende Grønne Korps (oprettet 1748/1752 og omdannet 1827 til Det Ridende Jægerkorps) og Jægerkorpset til Fods (oprettet 1827).

Borgerskabet havde normalt ingen reservationer over for de frivillige korps. Faaborg var en undtagelse. Som det måske eneste sted i landet kom det frivillige korps, Faaborg frivilligt oprettede Jægerkorps, i byen i direkte opposition til de regulære korps. Øverstkommanderende for dette korps var Peder Stokkemarck Fog, søn af byens sognepræst. Modstanden mod korpset synes først at være betinget af, at korpset bestod af 30 unge mænd, mest af håndværkerstand, som man ikke kunne betro at forvalte situationens alvor. Det står der ganske vist ikke noget om nogen steder, men det giver mening at se det sådan, når man betænker, at den regulære borgervæbning i byen blev etableret af den sociale og økonomiske elite i Faaborg – centreret om købmandstriumviratet Ploug, Hempel og Voigt. I foråret 1802 lykkedes det tillige Voigt'erne at overtage det frivillige jægerkorps, da Christian Voigts ene søn, Laurits Peter, overtog den ledige chefpost ved Peder Stokkemarck Fogs død, og hans anden søn, Johan Voigt, blev oberjæger. Da kancelliet samtidigt gav korpsets chef ret til at bære borgerkaptajnens ”distinktioners epauletter”, var posten også forlenet med den samme pragt, som

³⁰ Bro-Jørgensen 1. bd., 2. halvbind, 1960, 374f.

³¹ Moreau Andersen 1898, 26.

den egentlige borgervæbning. Forløbet og udstedelsen af borgervæbningsreglementet 4. juni 1802 gav dog næring til strid mellem de to købmandsfamilier, Voigt og Hempel – meget tænkeligt på grund af magistratens kontrol og borgervæbningschefens beføjelser. Voigt trak det korteste strå, og det frivillige korps blev nedlagt og lagt ind under borgervæbningen.³²

De frivillige korps var på papiret udtryk for den skønneste patriotiske drøm om en rask, fædrelandskærlig og våbenfør ungdom. Aalborgs frivillige korps hentede også i virkelighedens verden næring fra den drøm, som de unge håndværkere havde om at vove liv og blod. Men de unge håndværkere og handelsbetjentes drømme var sine steder – som vist – også forbundet med et frihedsideal, en korporationstanke, om at styre sine egne sager og være sammen som gruppe. Den drøm led nogle steder overlast, inden krigsofferviljen blev bragt til standsning i 1807. I Aalborg af alle steder ses det. I 1805 var rygter om opløsningstendenser i Jægerkorpset nået frem til stiftamtmanden, der reagerede ved at sende stadshauptmanden ud for at bringe korpset ”til sit bestemte styrke”. Men han kunne melde tilbage, at “al anvendt bemøjelse har været uden virkning”. En slet skjult trussel om, at de unge mennesker i stedet ville ryge direkte ind i 2. afdeling (artilleristerne?), hjalp ingenting. Der var villige folk, men de turde ikke spørge deres mestre og husstandsoverhoveder om lov, så længe der var nogle bestemte, navngivne unge mænd, der ikke gik ind i korpset, bl.a. en ung mand hos den fremtrædende købmand Jeeg – “dette er den egentlige anstødssten som ligger i vejen for at korpset ikke kan blive komplet.”³³ Jægerkorpset fortsatte dog mange år endnu, derimod blev byens artillerikorps ophævet i 1809. Dette korps var i august 1807 præget af udmeldelser, og for at standse, hvad han anså for oprørstendenser, anmodede stiftamtmanden magistraten om at sætte tre medlemmer i borgerlige arrest i fire dage og standse al afgang fra korpset.³⁴

³² Fasmer Blomberg 1956, II, 98-103.

³³ LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22, heri brev fra Hans Wigelsen 10. september 1805 til stiftamtmand Pentz.

³⁴ LAN, Aalborg amtsarkiv B 3 – 1536: Blandede dokumenter vedr. Aalborgs borgervæbning 1800-22, heri brev fra kaptajnen for artillerikorpsset til stiftamtmanden, 17. august 1807.